

Antiutószó, avagy egy kívülálló bennfentes elmélkedései

1.

Keresem a veszélyt; a tűzzel játszom.

Nem volt ez mindig így. Aki most figyel, rosszállóan a fejét csóválja, és talán azt suttogja rólam: nagyotmondó. Hason fekszem a fűvön; olvasok. Zubog a kültéri úszómedence. Szerelők babrálják a föld alá telepített locsolórendszert; távolabbról, mint valaha, vetítik rám a mindenséget az újépítésű irodapark üvegfalai. Gyerekkoromat rejtettem ide. Az uszoda helyén betonelemek szikkadtak a Napon; toldozott-foltozott teniszpályarácsokon edzettünk. El-elmozdultak a műanyag panelek; egyre több hiányzott közülük, és a karbantartók egyre kevésbé pótolták azokat a megfelelő színekkel. Eltérve az előírt geometriától küzdőterünk zöld, fehér és piros foltokban pompázott. Akkoriban persze mit sem számított a pálya minősége. Mikor felköltöztünk a domboldalra, a frissen szórt salakra, már csak én jártam vissza, hogy a diéta bolygómozgásának rendje és módja szerint, gondolataimon keresztül-kasul átvágva lefussam extra köreit. Több évtizedes harcom a sporttal a nyelvvel való birkózásomhoz fogható. Sohasem a versenyekre készültem ugyanis; sokkal húsbavágóbb – helyesebben zsírégetőbb – cél lebegett a szemem előtt, mikor porban, párában keringtem körbe-körbe. Öt, tíz, tizenöt kiló mínusz. Talán ezért nem tanultam meg azóta sem, hogyan viselkedjem felszabadultan. Ősi, vigasztalan futáskényszerem megmaradt, és kiegészült a megmagyarázhatatlan publikációs szükséglettel. Voltaképpen egyik sem kötelezettség, mert senkinek nem számolok el az eredményeimmel. A tréneret ugyan felváltották a házi orvosok, a baráti kézszorításokat munkahelyeim, a kutatóintézetek, ám a nekik tulajdonított, másodlagos indokok mondvacsináltak.

Hasalok a fűvön; a hőség lassacskán tetőfokára hág. Egyszerre vannak itt jelen a gyerekkori teniszpályán szétgurult labdák és az uszoda piperkőc varjai, de nincs mélysége annak, amit belátok. Nem rajzolódik ki az enyészpont, mert

a perspektivikus ábrázolás tényezői, a pont, a vonal, a szög, a felület és a test sem különülnek el. Fogyásaim, hízásaim, kocogásom, labdameneteim ritmusa, beszédtempóm lüktetése nem engedelmeskednek a kepleri vagy newtoni törvényeknek. A sikeres adogatás, a pontosan megválasztott szó egyénfüggő, tehát nem követ szabályokat. Át- és átírom mindazt, ami velem történik; elkopnak az írásjelek ízületei, mire a mondat végére kergetem a pontot. Az író dolga, hogy a nyelv eredendően barbár teremtményeit civilizálja. Ami barbár, egyúttal természetes vagy természeti, akár egy tünemény vagy egy nép. Bánni a nyelvvel: oroszlánszelídítés. Csakhogy az oroszlán elsősorban nem veszélyes, hanem fenséges; a barbár főként nem bárdolatlan, hanem törölmetszett. Mai természet-kultúránk előnyben részesíti a burjánzót, az elvadultat. Önmagunk pallérozása kiment a divatból. A világ eseményei ezért nem támasztanak követelményt írásba foglalásuk iránt. Hajdanán arra intettek bennünket, hogy nem maradhatunk úgy, ahogy vagyunk, ma viszont azt sulykolják belénk, hogy jó úgy, ahogy vagyunk. Ha a hétköznapi nyelv állapota kielégítő az emberi létezés szempontjából, vagyis nincsen fennkölt nézőpont, könnyedén kiiktathatjuk az írást mint irodalmat. Írok, hogy leadjak valamennyit, minél többet, az évtizedek során fölszedett nyelvből. Ez lenne csak, ez a motiváció?

Ahogy a város közforgalmú csomópontjait át- meg átépítik, úgy rakódnak egymásra a személyiség rétegei. Egy tekercs pergament kapunk, azt írjuk tele, vakarjuk le, gondozzuk és rongáljuk; azon siklunk félre, megyünk végig hibajavító rollerral. Ha megtehetem, könyvek és idézetek mögé bújok. Szívesen választja ezt az utat, aki különb kíván lenni, hiszen a görcsösen különbözni akarók úgy fejtik le magukról a kultúrát, akár a nyári futásban átizzadt, testhez tapadó trikót. „A kultúra úgy hull le rólam...” Eddig és ne tovább. Elmondják saját szavaikkal. Elhitetik magukkal, hogy feltárulkoznak, pedig csak a foguk fehéret mutatják ki. A személyesség tudja megszólítani a másikat, ám nincs elcsépeltebb és szokványosabb, sekélyesebb és kiismerhetőbb, mint az egyén saját életrajzána közepén; vágyai és bűnei, melyek szolgálatába állott, neveltetése, melynek átkozott tehetségét köszönheti, vérségi hovatartozása, mely lekötelezi, vonzalmai, melyeknek elköteleződik: díszei a jelentéktelenségnek. Ami a sajátunk, mások számára érdektelen; ami nem a sajátunk, mintha nem is lenne egyáltalán. Az igazi személyes küldetésünk, hogy kiderítsük, honnan való a személyiségünk, hova valósiak a szavaink, és csak bízhatunk abban, hogy másokat ezzel lekötünk, mert vannak, akik szintén odavalósiak. Hamar rá kell jönnünk, hogy mindenki onnan jön, ahová mi is valók vagyunk. Lehet azonban, hogy egyedül én érzem magam a sokaság részének, épp ezért irtózom tőle.

2.

Olvasmányaim meggyőztek a közösségelvű gondolkodás felsőbbrendűségéről; mégsem táplálja reményemet a közösség. Ha valamiben egyáltalán nem kapaszkodhatok meg, hiába kínál olykor fogódzót, az éppen a mi-tudat, a mások,

„akitől az ember nem különbözteti meg magát, akik között az ember maga is ott van”, jutnak eszembe – visszájukra fordulva – régi kedvencem, Heidegger szavai. Tépelődhetek azon, akár életem végéig, hogy nemzeti elkötelezettségem dacára vagyok rossz hazafi, vagy nemzeti elkötelezettségem meglazulása ellenére vagyok jó hazafi. A „mi” keresése olyasmi, mint az istenkeresés; aki napi kapcsolatot ápol Istennel, pontosan tudja, hogy nem hívhatja magát hívőnek, csupán keresőnek. Családapa, költő, szerkesztő, kutató, vezető, kritikus, liberális, konzervatív, patrióta, kozmopolita, modern, késő modern, posztmodern, népi, urbánus: a felnőtt ember elhatárolja a kategóriákat, és annak szenteli tanulmányait, hogy minél tisztábban lásson a pályán; a gondolkodó ember felülvizsgálja a kategóriákat, és arra ébred rá, hogy ugyan használhatatlanok, mégsem szabadulhat tőlük. Ennek a rádöbbenésnek hangot ad, mire kiközösítik, mert címkézés, „labeling” nélkül nem igazodunk el a „mások” között, illetőleg a „mások” nem igazodnak el rajtunk.

A politikai és az esztétikai ideológiák lecsöndesítik a szívverést. Bárcsak rájuk hagyatkozhatnék! Beérném felületes magyarázataikkal, és kétpólusú valóságképünkben, a tükörszimmetriában gyönyörködnék. Ehhez gondosabban meg kellene válogatnom olvasmányaimat és barátaimat, majd okfejtéseimet is le kellene csupasztanom. Az ár, amit azért fizetek, hogy óvatlanul mindenféle könyvet fellapozzak és többféle érvet mérlegeljek, a közösségelvűség elutasítása. Ha konzervatív volnék, a modernitás – benne a népi mozgalom – értékeinek jelentős részétől berzenkednék. Ha liberális lennék, a nemzeti kultúrafelfogás korszerűségét és a kollektív jogok gyakorlását nem ismerném el. Ha szigorúan véve folytatnám a népi írók hagyományát, az egyetemes filozófiát úri huncutságnak tartanám, és a kortárs magyar líra legjavától is idegenkednék. Ha teljes mértékben azonosulnék a paradigmaváltónak vagy posztmodernnek csúfolt stílustörekvésekkel, számos olyan költői életműtől óvakodnék, amelyekre a képviselētiség bélyegét ragasztják. Ha az állam kultúrafenntartó szerepét alábecsülném, nem dobna más mentőövet, csak a bulvár. Ha úgy vélném, hogy a nemzet anakronisztikus eszme, a nemzetközi szórakoztatóipart szolgálhatnám ki. Ha büszkélkednék katolikus hitemmel, dogmák donganának a hidegtálon. Ha bírálnám az egyházat, a vallást, a hitükkel kérkedők vonnának felelősségre, amiért nincs érzékem a transzcendenciához. Mi tagadás, mindegyik vádat koholták már ellenem. Szövetségeseim sem tudják hová tenni kíváncsiságomat és sérült reagálóképességemet.

A magamfajta örök útítársat kizárják a társiasság formáiból, és kívülállásra kárhoztatják. Sorsom: bolyongani a semmiben, „S nappal bezárva lenni láng között, / Míg földi létem undok bűne mind / Kiég s letisztúl”. Hamlet atyjának szelleméhez méltón igyekszem viselkedni. Innen, a semmiből viszont a törzsi harcok tűnnek – nietzschei értelemben – nihilistának. Mégsem áltatom magam azzal, hogy pozícióm a tülekedőké fölé magasodva szeplőtelen fogantatású. Aki közömbös, az előtt egyszerre nevetségesnek mutatkoznak a körülmények; aki részt vesz a perpatvarokban, szűkkeblűnek érezheti magát. Az egyik eset

érzéketlenné, a másik fokozottan ingerlékennyé tesz; s ha megszólalunk, vagy a féltékenység, vagy a sértettség beszél belőlünk. Ezért a tárgyilagos: hontalan; legyen mégoly szelíd, minduntalan mogorvának bizonyul, ha valami csoda folytán beférkőzik a nyilvánosság fórumaiba. Nyilvánvaló, hogy a jobboldal, ahol a koordináták nagy precizitással kijelölik tartózkodási helyemet, nem olvassa, s ha olvassa is, nem érti, a baloldal viszont, ha értené is, nem olvassa, amit írok, következésképpen elkerülöm a közfigyelmet.

Semmi sem népszerűtlenebb foglalatosság a szerkesztésnél. Visszaadni írásokat, beavatkozni az immanens szövegek belügyeibe. Mennyi dedikált könyv: javuk az autoritásnak szól! Kitépni a dedikációt, mielőtt a szelektív hulladékgyűjtő elnyelné a könyvet. Mit ér a hatalom harag nélkül, és mit ér a harag hatalom nélkül? Valójában mindenfajta hatalom akkor őrizhető meg, ha visszaélnek vele; a hatalom a vele való visszaéléssel jön létre. Ezért is vonakodom tőle, ezért is vonzódok inkább az autoritáshoz, amely erőszakmentes, ki nem kényszeríthető felségjog. Sajnos a szerkesztés: hatalom, s mint ilyen nélkülözhetetlen. Mégis milyen ideális lenne tartózkodni a gyakorlásától! Mennyi haragosom hirtelenjében szimpatizánsomul szegődne, és mennyi haragot kitépnék a szívemből én magam is. Ha többé senki sem dedikálna nekem könyvet, talán valamelyest szabadon bocsátana az irodalom, és átengedne az Irodalomnak. A szabadság ugyanis, ha egyáltalán létezik ezen a világon, a nélkülözhetőt legyinti meg, ahogy elsuhan mellette; a nélkülözhetetlent hidegen hagyja.

3.

Irigylésre méltó Canetti önéletrajza; nemcsak a könyv, *A megőrzött nyelv*, hanem ami abból kimazsolázható. A szerző az Al-Duna mentén, Ruszcsukban született, Bulgáriában; spanyol zsidó gyökerű családját törökök, románok és cigányok vették körül. „A legnagyobb dicséretnek számított, hogy valaki *es de buena familia*, jó családból való. Hányszor, de hányszor hallottam ezt anyámtól, már torkig voltam vele. Míg a Burgtheaterről áradozott, és Shakespeare-t olvasta velem, sőt, jóval később is, amikor kedvenc írójáról, Strindbergről beszélt, nem átalotta azzal dicsekedni, hogy olyan »jó családból« származik, amilyen nincs még egy. Ő, akinek a világirodalom élete igazi értelme volt – beszélte is a világnyelveket –, nem látott ellentmondást e szenvedélyes egyetemesség és a szüntelenül melengetett, fennhéjázó családi gőg között.”

Valószínűleg nem is feltételezhetjük, hogy „kasztgőg” híján – amiről Canetti elítélően nyilatkozik – az egyetemesség szenvedélyessé forrósodhat. Most, hogy szinte véletlenszerűen beugrott ez a szöveghely, és az egyik kupacot feltúrtam a kötetért, többször átfutottam rajta, mégsem vettem észre a grammatikai alanyt. Ki az az „Ő”? A lap sarkát ott hajtottam be – így szoktam a fontos oldalakat megjelölni –, ahol az „anyámtól” szerepel. Hamisítatlan olvasónak a nők

számítanak, akiknek nem azért kerül kezük ügyébe egy-egy kiadvány, mert akarnak tőle valamit – a férfiak előmenetelükért, pusztán hatalomvágyból olvasnak –, hanem hogy az akarjon valamit tőlük. Van miért szégyenkez-nem. Néha azon kapom magam, hogy én is a számárfülek végett habzsolom az írást.

Strindberget ma már – Nietzsche mellett – régi vágású nőgyűlölőnek mondhatnánk, Canetti anyja viszont nem borzadt el a fallogocentrikus megszállottságtól: legalábbis el kellett játszania azzal a gondolattal, hogy a svéd drámaíró lélektani felismerései nem szemenszedett hazugságok. Amikor zsigeri ellenszenvünket küzdjük le, bepillantunk az egyetemességbe. Nagy László írta: „szülőm és elhagyott földem / egy anyakép lett”. Ehhez persze el kell hagyni azt a földet, és bizonyos távolságból kell szemügyre venni az édesanyát mint átszellemített jelenséget, éteri jelenést. Canetti és Nagy László, kinek fehér inge „átível Európán” – ahogy hitvese, Szécsi Margit látta –, egyaránt világpolgárként fordultak hátra. Nem fér a fejembe, miért találkozhatunk ma egyre kevesebb világpolgárral, mikor a szellemi és fizikai közlekedés olyan gördülékeny földgolyónkon. Ennek egyetlen oka lehet: ahogyan a világirodalom goethei fogalmának megszületésére is az anyanyelvi irodalmak kiterébélyesedéséig kellett várni, a világpolgár az anyanyelvi kultúrák radikális térvesztése miatt hal ki. Nem szívelem az öncélú szójátékokat, de kézenfekvő a paronima: a térvesztés együtt jár a tárbővüléssel, és fordítva. Emlékezetünket minél inkább a digitális űrmértékben kifejezhető tárhelyekre bízunk, annál kevésbé épül be személyiségünk integráns alkotóelemeként. Bármennyit utazhatunk anélkül – s minél gyorsabban érkezünk meg, annál inkább így fogjuk érezni –, hogy a helyváltogatás egyszersmind a térbeliség új tapasztalatához vezetne el, aminek az a sajnálatos következménye, hogy a horizontunk nem terjeszthető ki, csupán a fotókat és videókat raktározó telefonunk memóriája.

Meg vagyok győződve arról, hogy Tamási Áron könyveit nem értheti igazán, aki sohasem látogat el szülőfalujába, Farkaslakára, ám szerzőjük ettől nem „provinciális”. Ebből pedig még csak arra sem következtethetünk, hogy Tamási könyvei révén Farkaslaka és Budapest jobban szót értenek egymással. Rendkívüli, hogy Tamási székelyként lett az egyik legnagyobb világpolgár, ahogy az sem magától értetődő, hogy a kassai Márai Sándor vagy az érsekújvári Kassák Lajos – a memoárirodalom két örökbecsű regényét, az *Egy polgár vallomásait* és az *Egy ember életét* mindenkinek el kellene olvasnia, aki az európaiságról szónokol – olyannyira hiteles beszélői pozíciót voltak képesek elfoglalni, noha törvénytörő, hogy ők kizárólag székelyként, kassaiként és érsekújváriként vihették sikerre programjukat. Kilépek a farkaslaki templom kapuján a szentmise végén, megpillantom az épületet, ahol Áronka az elemi iskolát végezte, együtt iszom a pálinkát a díjátadóra sereglett népdalkör lelkes tagjaival, hallgatom nótáikat, és mintha csak könyvet lapozgatnék legkedvesebb asztalomnál, a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár egyik palotatermében. Annak ítélünk oda díjat, aki érti *ezt* a kultúrát, és fel is tudja mutatni *abban* a kultúrában. *Ez* a kultúra

persze ugyanúgy rá van szorulva, hogy *abban* felmutassák, mint *az* a kultúra, hogy megmártózzon *ebben*, mivel egyik sem autentikus többé. Mindkettő a drámai összeütközésben szemlélheti önmagát. Nem véletlen, hogy a híres Rendező kezét rázzuk meg a ceremónián, akinek szívügye a *Vitéz lélek*, az *Énekes madár*, a *Tündöklő Jeromos* és az *Ősvigasztalás*.

4.

A színház kultusza nem csorbult, becsületén nem esett folt, noha semmi sem untat olyan kérlelhetetlenül, semmi sem hagy annyira hidegen, mint a mai teátrum. Rendezői erőszakosak, befolyásukkal üzérkednek, színészei jól-rosszul intonáló marionettek, beszélő szerszámok. Műveim leesnek a színpadról, de csaknem mindegyik irodalmi alkotás esetlenül csámpázik, imbolyog a világot jelentő deszkán. Két hangjátékom felvételén ura lehettem az eseményeknek, és elcsitíthattam az értetlenkedő színészeket, elvégre a műfaj nem szakad el az irodalomtól, ám a próbákon kicsúszott kezemből az irányítás. Nem a fensőbb-séges olvasás-soviniszta beszél belőlem, alávetem magamat a másik művészeti ágak, noha kódját aligha tehettem magamévá, hiszen a nyersanyagot biztosító írókat hermetikusan elzárják Tháliától, el ne csábítsák őket bájai, ám tudvalevő, hogy mestersége sínyli meg, ha testvérével, Kalliopéval vizsályt szít.

Azért dolgozzák át, írják újra, fordítják le konyhai magyarrá az irodalmat, valahányszor adaptálják, hogy a pletykalapok címoldalai a rendező vagy a színész magánügyeként tárgyalhassák. Nem is akad, aki igazi színművel merészkedne ki a mesterséges fényre. Bornemisza Péter *Magyar Elektrája*, a legeredetibb parafrázis, a közügyet mozdította elő; a mai mesterkedések a nárcizmus diadalát hirdetik. Ekként szövegellenesek is. Megfosztják a dráma nyelvét mindattól, ami a tapsikoló és nyerítő közönség elevenébe vágthatna: irodalmi ízeitől, mozgékony hangsúlyaitól, a zamatos beszédétől, a kérdésektől, és a törmeléket, elvégre csakugyan fölösleges, a tényközlést vagy a didaxist harsány muzsikával söprik félre. Drámámat az iskolába sem való történeti hűségre hivatkozva, tanító célzattal alakították át realistává. A bemutatón szembesültem a végeredménnyel: a misztériumjáték elvonatkoztatását, a clownokat, a szatirikus jelene- teket kimetszették; a művészetnek az írmagját is kiirtották. Hiába nem volt hallható a díszpáholyból, mit motyog a főszereplő, a darab még megbukni sem tudott, pedig úgy legalább némi hírnévre vergődött volna. Premier sohasem bukik meg – legfeljebb politikailag. Acsarkodnak a rendezők és hivalkodnak társulataik. Hasztalanul igyekeznek feltornázní csetepatéikat a nagypolitika bordásfalán, ha nem ügyetlenek, de ügyefogyottak: világnézetek híján a lobbik mérik össze erejüket.

Együgyűségemben – mely se magán-, se közügy – arra vetemedtem, hogy színikritikával járuljak hozzá a szcena jobbításához. A terv hamar dugába dőlt; kipenderítettek, hogy lábam nem érte a csepűrágók földjét. Színben, pajtában,

a kezdet kezdetén alkalmasint a nemzet szólhatott; a kultúripar búfejtő kőhalmai teltházzal is konganak az ürességtől. Vattázzák a zsöllyét; aki beül, helyet foglal, megszédül a csillároktól és a forgószínpadtól, vagy hátsó gondolatokat édesget magához a színpalak mögül. Megakad szeme a primadonnán, elfacsarodik szíve a meghíúsult légyott miatt, átadja magát a fergeteges heccparádénak. Bántóan fogalmaztam volna? Ha ezúttal nyers is vagyok, akkor csupán szőrmentén bántam az előadásokkal. Sejttem, mitől is lehetne olyan, amilyennek lennie kellene, csodálatos; s könnyen megfejtjük, hogy miért népszerű: szájbarrágós, a vegetatív idegrendszerre hat a mai színház. A kisgyerekkorban kialakult szenzomotoros funkcióknál többre nem tart igényt. A Globe a nemesi elit és a közrendűek, Strindberg drámái a nő és a férfi, Tamási színpadi játéka a mese és az illúziótlanság kultúráit közvetítették egymás számára. Canetti édesanyjának tudata Bécs és a Balkánt hidalta át: mindkét tapasztalati világ tartogatott mondandót a másíknak. Miért nincsen virtigli kortárs magyar dráma? Mert színjátszásunk elszigetelődött, és a véletlen folytán, rosszul felfogott hagyománytiszteltől tetszeleg a ráosztott szerepben, hogy ő a művészetek királynője.

5.

Ami Canetti gyerekkorában a kultúrák találkozási pontját, Tamási Áronéban a csorbítatlan és bensőséges székely kisvilág középpontját tűzte ki. Mindkettő a dialektusokban lakozik. Canetti többnyelvű, soknemzetiségű közegben, Tamási a farkaslaki észjárásba fűzött, frissen olajozott menetekbe csavart mondatok környezetében cseperedett föl. Vegyük csak újra elő a *Bölcső és bagoly* „regényes életrajzát”. Ám a fél kontinenset családi szálakkal és kereskedelmi utakon átszövő, jómódú polgárok mondén, valamint a szegényparaszti gazdálkodók meghitt viszonyait ugyanaz a tágasság jellemezte. Tágasságot említek? Hiszen a szekér kerékvágásai vagy a szán nyomvonalai a legközelebbi városig, Udvarhelyig vezettek, Canettiék viszont a Duna tekergőző vonalán és kacskaringós sínparokon Bécsig, Zürichig, Manchesterig utaztak. Tágas ég boltozódott mégis fölénk, magaslati levegőt szívott be tüdejünk, és a temetőben évszázadokra elegendő szellemi tartalékot halmoztak fel a fejfára, márványba vésett családnevek. Ez a tágasság vagy – erkölcsi szempontból – tartás akkor is mindkettejük világképének sajátja, ekként megvalósítva az egyenlőség követelményét, ha fizikálisan a madár is átléphetett rajta, illetve a napi robot derékba törhette. Hagyománynak nevezve ki is lúgoznánk jelentését, hiszen az elvont fogalmat ki így, ki úgy magyarázza. Alasdair MacIntyre és Max Weber például ellentétesen vélekedtek róla. Előbbi a tradíciót az észszerűség keretein belül értelmezte, utóbbi vitatta annak tudatos és racionális jellegét. Csakhogy a hagyomány, mihelyst irodalmi vagy művészeti rangra emelkedik, rögtön tudatosodik, és aggályokat táplál.

Tamási és Canetti egyaránt meghatóan, őszintén, szeretettel és hosszasan írnak édesanyjukról: őt helyezik önelemzésük centrumába. Tamási az iskolával, a betűvetéssel is éppen hogy megismerkedő, népmesei fiatalasszonyt, Canetti a világirodalom szerelmesét, aki a család túlélésének zálogát látta a többnyelvűségben, és kínzással is felérő módszerrel oktatta németre a kis Eliást. Anyámtól tanultam el a karcosságot, alighanem az ő igazságérzetét örököltem, pedig a kádári Magyarországon sem volt annál baljóslatúbb vállalkozás, mint amikor az alattvaló kiállt az igazáért. Hajnóczy Péter hőse is hiába kérte a védőitalt. Anyám egy élet munkájáért, negyvenévnvi pedagógiai szolgálatért vette át elismerését a városi polgármestertől. Semmivel sem könnyebb manapság, mint amikor elkezdte a pályát: rövid beszédben illet köszönetet mondania a képviselőtestületnek, s ezzel az összegzéssel búcsúzott a szakmától és tanítványaitól. Töretlenül folytatódik hazánkban a hagyomány, hogy párhuzamosan három-négy életet él, aki nem bukik el idő előtt. Anyám mindent egy lapra tett fel, ám ezzel kiadta magát. Ugyanott dolgozott negyven esztendőn át. Valószínűleg a családi örökségül kapott lakást is csak azért adták el apámmal, hogy külön költözhessek.

A lakóhelyek elhagyása és keresése szerves részei hétköznapijaimnak, mi alatt szüntelenül latolgom, hogyan szaporíthatom tovább munkahelyeimet. Nem a fizetések halmozása miatt, hanem biztosítékképpen: a leginkább és a legkevésbé elviselhető félállás légköri frontjai kioltják egymást. Nem szerezhetek elég jóakarót és érdemet ahhoz, hogy ne állandó védekezésre kényszerüljek berendezkedni. Ez már mindig így marad? Jogi végzettségem nem megfelelő ajánlólevél a filozoknak; életmódom a hülye bölcsészé, amelyre pedig többnyire legyintenek. Mint akit skatulyából húztak ki; mint akit bele sem tuszkoltak. A kasztok bezárkóznak. Nem törődnek egymással, és föl sem vetődik bennük, hogy érdekesek lehetnének egymás számára.

Arisztotelész nyomán mindig is a szemlélődő és a tevékeny élet összeegyeztetésére vágytam. Ugyan, mitől lenne érdekes a nyámnnyila esztéta, a Derdidastól Derridaig tapogatózó, a meghatározó élmények nélküli „man of letters”? Összeköltözésből és szakításból, összeveszésből és menekülésből jócskán kijutott, de végül csak magamban csalódtam. Mindenki az emberekre – pontosabban: „a zemberekre” – hivatkozik, akik az individuum és a statisztikai átlag közötti űrt betöltve, túl a hibahatáron megfoghatatlanok és megszámlálhatatlanok. Sokak vagy kevesek, törzsökösök vagy betelepülők, választók vagy vásárlók, aktívak vagy passzívok, elkötelezettek vagy ingadozók. Bármit teszek vagy mulasztok el megtenni, velem szemben rájuk mutogatnak az ellenem áskálódók. Ők nem értik, amit írok és szerkesztek; ők nem tudják követni érvelésemet; ők veszik magukra, vagy ellenkezőleg, háráítják el maguktól utalásaimat; ők idegenkednek tőlem; ők vetnek vagy szánnak meg. Egyéenként értenek, követnek, méltányolnak és magasztalnak, de többségükből nemtetszést váltok ki. A kiadó főnöke, a produkciós iroda vezetője, a főtítkár, az igazgató, az elnök, a miniszter: mind-mind mellettem állnak, hogy ennél jobban nem is mehetne a sorom, sőt a munkatársak, az alkalmazottak, a tisztviselők, az olvasók, a nézők, a tagok, a tanácsadók

és a szponzorok is támogatásukról biztosítanak külön-külön, ám összességükben, együttvéve és a nagy számok törvénye szerint okosabbnak látják a mellőzésemet. Ám nem szabad elítélnem őket, éspedig nem könyörületességből, vagy nem azért, mintha nem engedhetném meg magamnak. Nélkülük ugyanis sem a közéleti cselekvéseimnek, sem a könyveimnek nem volna semmi értelme. Ők az önkény és a szabadság, a diktatúra és a demokrácia, a bulvár és a művészet logikája; ők az alapanyag, a háttér, a környezet, az indítóok és az áhított cél; ők az egyszínű sötét oldala.

6.

Sorra kelnek ki a Nagy Magyar Gubacsból a kontraszelektáltak rendjébe tartozó rovarok; s engem leköt cikázásuk, mélézva hallgatom zümmögésüket. Miért vonzóbb a hozzá nem értés a hozzáértésnél, és miért akar a tömegember a hatalom embere, nem pedig a szellem embere lenni?

A szellem embere? Olyan lesajnálivaló, olyan Németh László-i a felvetés. Csöppet sem divatos, ám ha divatos régen sem volt, érvényességét korábban nem hazudtolták meg. Derrida a maga szkeptikus módján eleveníti föl Heidegger eszmefuttatásait a szellemről, hogy áthúzza, idézőjelbe és zárójelbe tegye, ugyanakkor mégis kiemelve (*A szellemről*). Az ember nem és nem animal rationale, mert minőségileg különbözik az állattól. „A szellemet a saját lényege iránti nosztalgia uralja” – így szól a német filozófus. Vagyis a „geistig” hozzáállás az örök összeférhetetlenség a hétköznapi üzletvitellel, ami mások szemében gög, fennhéjzás. Trakl és Hölderlin költészete támadja a csúcst, mássza meg ezt a szellemi magaslatot Heidegger elemzéseiben, amely az isteni szeretetből emelkedik ki, akár csak a nyelv, az istenihez visszafordulni, fölemelkedni képtelen, mégis abból valamicskét megcsillantó adomány. „Költőnek lenni (*dichten*) ebben az értelemben annyit jelent, hogy e tapasztalatnak és ennek az őrizetnek szentelték az embert. A szellem, amennyiben történelmileg megalapoz, megtalálja saját helyét – mindenekelőtt a költőben, a költő lelkében (*Seele*) van a helye” – összegzi Derrida. Az európai kultúra egészéből az következik, hogy a költői magatartás az elsőrendű életforma védjegye; a tulajdonképpeniség, az egyén eredeti önelsajátítása költői. Még Platón államférfijának neveltetése vagy a hegeli világszellem története is előkelő helyen tünteti föl anamnézisében a költőt; nem beszélve a keresztény jámborság, a humanizmus vagy a romantika, kiváltképpen Herder vagy Schelling filozófiájáról. Ennek most egy csapásra vége. Nem a vers az, aminek befellegzett; még csak nem is az irodalom vagy a művészet, hiszen verset éppen továbbra is írnak, az irodalmi termékskála gazdagodik; hanem a szellem maga és a költői magatartás mint az európai szellem hordozója.

Heidegger kereszténysége az efféle megközelítésből is kitetszik; nem tagadta meg Duns Scotust, kutatásainak első főhősét. Rajta, a némethoni mester

bölcseletén élösködött a fondorlatos Derrida, aki agytornának, rejtvényfejtésnek beillő írásmódjával az istentelenségig csúrte-csarta a metafizika alapfogalmait. Isten fennhatósága nélkül pedig beleveszünk a gondolkodásba; nem térünk vissza a Himalája hágóiról. Miért feledkezem meg, elvégre megfeledkezem, újra és újra erről az összefüggésről? Miért félek a hittől? Első istenélményem egy teniszmérkőzés önkívületi állapotában ragadott magával, és azóta is egyedül az isteni kegyelemnek köszönhetem, hogy mindig kievickélek a bajból. A szerelmes társ elhidegül, rám un, megcsal, továbblép kettőnkön, hiszen erős lobogása előbb-utóbb alábbhagy; a barát túljár az eszemen, elárul, mert a közös érdek múltékony: egyedül Istenben bízhatnék, mégis tőle óvakodom a leginkább. Hová futhatnék az önszeretet elől, ha nem őhozzá? Lesem, hányan jönnek el a könyvbemutatómra, dedikálókra várok a fesztiválon, keresőmotorok belső égeseit tanulmányozom, honlapot működtetek, ütre-csapra publikálok, televíziós szereplések dicsfényében sütkérezem, mintha bizony számítana. Aki olvasóinak létszámára büszke, összekeveri a rajongót az eszmélkedővel; aki márkahű, az nem hű önmagához. A műélvezők többsége vagy sznob, vagy dilettáns: vagy a vélt presztízs miatt tekeri magára a kultúra ellátási láncát, vagy titkon úgy érzi, ő maga jobbat tud, és hamarosan az alkotó mellé furakodhat. Az igazi író onnan ismerszik meg, hogy magának dolgozik és magában kételkedik. Miközben az öntömjénezők kompletóriumra gyűlnek össze a közösségi médiában, és hisznek abban, hogy önimádatuk üdvözít; a posztok, ha sokáig morzsolják a mobilkijelzőt, helyet készítenek számukra a mennyei algoritmusokban.

7.

Rá vagyunk szorulva a másikra, aki azonban azt szeretné visszahallani, amit már úgyis ismer, amit megszokott. Minden egyes mondattal kockáztatom, hogy a közönség felhúzza az orrát, és végleg szakít velem, ami politikailag is kiszolgáltatott helyzetbe sodor. Gondolkodás és népszerűség zéró összegű játszmájának nem én lehetek az első vesztese, ám előfordulhat, hogy az egyik utolsó leszek, aki vesztesnek hiszi magát. A legutóbbi konferencián mint gondolkodót konferált föl a szekcióelnök, ami nem helytálló: csak törekszem a gondolkodásra, mialatt üdítőért állok sorban, s egy élemedett korú adjutáns szatyrába csúsztatja a pogácsás tálat.

Este belealudtam Kafka *Az odú* című novellájába. Bele is álmodtam életemet a félig emberi, félig állati lény reménytelenül szorgos ügyködésébe, amikor is az ellenség a féltve őrzött szentélyben, a legbelsőbb, legvédettebb csarnokban véteti észre magát. Megint arra ébredek, hogy egy galamb csapódik be a tetőről a kamrámba nyíló angolaknán. Mindennapos esemény; amíg a fogságba esett madarat valamelyik látogatóm szabadon nem bocsátja – ehhez nem szedek össze elegendő bátorságot –, dolgozószobám szomszédságából beszűrődik az időnként

megélenkülő, majd felfüggesztődő verdesés. Odúba húzódok én is, és rettegek, hogy valami megtöri a csöndet, megzavarja háborítatlan nyugalمامat? Évente nekibuzdulok – navigare necesse est –, hogy felkavarjam az állóvizet – ha erőfeszítésemet túlzás is kihajózásnak nevezni. Több ízben az arcomba vág-ták, hogy ugyan médiaképes vagyok, mégsem vagyok „médiás”, ami annyit tesz, hogy alkalomadtán jól jön a tudásom és a fizimiskám egy-egy lapszám vagy adás kitöltéséhez, ám a gondolkodásom nemkívánatos.

Minden látszat ellenére sok gondot okoz az izgágaságom. Nemcsak elme-geyek a falig; visszapattanok róla. Mivel a média a néhai szellemi kultúrjavakból meríti tartomelemeit, szükségét látja a tájékozott szerzőknek és vendégeknek, ám egész szerkezetét, komplex gépészetét arra tervezték, hogy röpítvényre törje, miszlikbe aprítsa a szellemi kultúrát. Kant forog a sírjában; Adorno pápaszeme végigreped. Műsorom a tévében *contradictio in adiecto*: művészetkritikai. Mi sem idegenebb a televíziózástól, mint a valódi kritika, amelyhez érvekre, az érvekhez pedig tudásra és bátorságra kell szert tenni. Mindaddig tűrik az Érvet, a Tudást és a Bátorságot, amíg megvillantja oroszlánkarmait; ha viszont karmolni kezd, és sebet ejt, kivágják az adásból; az Érvet, a Tudást és a Bátorságot pedig feljegyzik a feketelistára. A technika, a kamerák, a világítás, az indázó kábelek, a dugaljok, a csatlakozók fejlettsége, a külsőségek, a smink, a frizura, a zakó eleganciája csakis a közhelyes gondolatok díszleteiben tündökölhet. Helyezd csak magad kényelembe, te könyörtelen média, engem pedig helyezz biztonságba; a stúdióba, a közvetítőkocsiba, és a készülék elé is engem ültess! Nem ez volna a szépirodalom?

Az író: saját maga mecénása, olvasója, bírálója. Az apparátusba betolakodnak a bomlasztók, akik mást és máshogy akarnak, a kémek, akik turpisságból másokkal összejátszanak és a tehetségtelenek, akik kiszipolyozzák a táalentumot. Ezért az apparátus mindig megreformálandó; akár a stábot, akár a társulatot, akár a szerkesztőséget, akár a hivatalt fedi a név. Voltam apparátus tagja, munkavállalója, és soha nem veszíthettem szem elől az alacsonyabbakat felülíró magasabb szempontokat. Érdekelte is bárkit a Kollégiumban a pályázók kvalitása! A rátermettséggel, alacsonyrendű kritérium lévén, nemigen hozakodtam elő; magas rendű kritériumokba bugyoláltam az értékítéletek titkos fenntartását vagy rejtett indokát. Megértőbben kezeltem a Hivatalt, mert vizsgáztam államelméletből, később kutattam is a tárgyat, és rábukkantam a *Péter elvre*, amelyet Laurence J. Peter, valamint Raymond Hull cikkelyeztek be: „a hierarchikus szervezetben előbb-utóbb minden alkalmazott felemelkedik a *saját alkalmatlansági szintjére*”. Adódik ez az előmeneteli rendből, hiszen ha valaki egy bizonyos szinten megállja a helyét, előléptetik, mígnem végül olyan pozíciót tölt be, amely meghaladja képességeit. Ehhez a beosztáshoz pedig mindenáron ragaszkodik. Mivel tisztességben szeretnék megőszülni, nem vesztegettem az időmet arra, hogy alkalmatlanságomig várjam a jutalmazást, holott ez a veszély nem is állt fenn, hiszen az érdemalapú teljesítményértékelést, a Max Weber-i bürokráciát hazánk több száz éve nem kényszerül bevezetni. Az apparátus persze nem

közösség, ahogy a pertársaság vagy a társasház is csupán összeverődött sokaság. Kiadóval és Producerrel általában olyan kompromisszum köthető, amely egyenértékű a megalkuvással: a művészfilm-besorolás örve alatt felnőttfilm készül. Hiába kötöm az ebet a karóhoz, ha az eb éhen döglök, a karóba pedig engem húznak.

Az uralkodó regénykultusz kielégíti a média igényeit: regénynek titulálnak bármit, ami prózai, és puffasztott papíron kicsit is vaskos. Állítólag eladható. Akárcsak a zenei tehetségkutatók, melyek a Tartalomigazgató bezzeggyerekei. Ha ennél kifinomultabb a show, úgy lesz belőle business, hogy rövid; a beszélgetés kétperces, máskülönben elkapcsolnak. Nem vonatkozik más mérce az Újságra, sőt a Folyóíratra sem. Hatezer karakternyi terjedelem fölött ritkul a levegő, megtántorodnak az olvasójelöltek; rémülten kattintanak el, hanyatt-homlok bukfenceznek le a weboldalról. „Túl filozofikus” – nyomtatott periodikámat ezzel a finnyás bírálattal meg is semmisítik, majdhogynem bezúzzák. A „filozofikus” ugyanaz, mint a „költői” vagy a „szellemi”, s már akadémiák, kutatóintézetek is fintorognak, ha efféle szöveget tolnak az orruk elé. Hátrálok kifelé a zsákutcából. Konceptióim kordokumentumok: eleinte szakrális tisztelet övezte őket, mostanra a flúgosnak kijáró, leereszkedő jóindulatot is fölemésztettem. Mit képzelek én, hol vagyok?

8.

Én, én és megint csak én; pokolba kívánom az egyes szám első személyt! Az énközpontú megszólalás kivagyiságánál azonban csak a közösségi felelősségvállalás önkényessége riasztóbb. Rousseau egyes szám harmadik személyben kelt önmaga védelmére, a *Párbeszéd*ek rokokós rizalitjai mögött mégsem maradnék észrevétlen. „Ilyennek láttam a lusta J. J.-ot, keresetlennek és őszintének, szelíd álmodozásaiba merülve, aki néha ugyan elmélyülten, de mindig több fáradtsággal, mint örömmel gondolkodott, s szívesebben adta át derűs képzeletének az irányítást, mintsem hogy erővel kényszerítse fejét gondolkodásra.” Sem az enyém, sem a miénk, hanem az általános alanyé a kegyelem. De ki vagy mi ez az általános alany? Aki a kultúrjavakból részesedik, illetve kiveszi a részét, és akinek a pártját fogja a politikai döntés. A többség, a sokaság; egykori nevein a társadalom, a nép, a nemzet. Alkotó tényezői: a polgárok és a parasztok – ha valaha voltak is – nincsenek többé. De a választók és a fogyasztók megjelölései – ha ugyan ki merjük ejteni őket a szánkon – ércnél ridegebben zengenek és cimbalomnál búsabban pengenek. Az európai gondolkodás akkor vette kezdetét, amikor menekülnie kellett a tömeg elől, ezért érezhetjük – vagy érezhetem – úgy, hogy ütött a végórája, amikor maradéktalanul feloldódik benne. A gondolkodás a hanyatlás élményéből fakad, a népszerűség viszont hasznot is húz belőle.

Nem volt igaza Spenglernek, mert alig konyított a művészethez. Thomas Mann a *József és testvéreivel* viszont kesztyűt dobott az önfeladásnak: egyetlen

bibliai passzus több tanulással kecsegtet, mint az összes német egyetemi tan-
szék archívuma. Akkoriban a tömeg totalitárius eszméért lendítette karját; ma
öklét rázza, ha kérdőre vonják, s az ellen ágál, aki az embereket látja meg benne.
József pályafutása úgy ívelt fölfelé, hogy apja, Jákob és pártfogói, köztük a leg-
főbb, Potifár hosszú beszélgetéseket folytattak vele, s kitapogatták tehetségét.
Irigyei persze gáncsot vetettek, a testvérek csaknem elpusztították, ám a szép-
ség és az okosság minden akadályt leküzdve győzedelmeskedett. Ki vetemedne
arra, hogy effélével traktálja a mai konzumidiótát? Ortega fejlett válságtudata
sem észlelt olyan kiábrándultságot, mint amelyből az arra fogékonyakat föl
kell rázniuk, Julien Benda sem terjesztett elő olyan súlyos vád alapján bizalmat-
lansági indítványt, mint amilyenell szemben védekezniük kell a mai írás-
tudóknak. A Nyugat számára Kelet az örök kihívás. A két civilizáció Dareiosz
óta egymásnak feszül, s ami jóval később, de hosszú évszázadokra tartósan az
iszlám rémével kergette örületbe Európát, mára átkeresztelkedett. Többé nem
a radikális iszlám vagy a cezaropapista birodalom névre hallgat. A terror volta-
képpen nyugati találmány, mert nem más, mint a digitális technológia és a tö-
meg reakciója során robbanó elegy: mi kísérleteztük ki, mi vetjük be önmagunk
ellen. Mi fegyverezzük föl Kelet zsarnokait és hadurait. A maguk módján ők is
csak népszerűek akarnak lenni.

Népszerűség-kvantumokban sütkéreznek, akik nem vizsgálják meg, hanem
könnyen feldolgozhatóvá alakítják a problémákat. Nincsen mértékegysége
a hanyatlásnak, táborában azonban annál több hamis próféta gyülekezik, ezért
kétes az egzisztenciája; okot ad a gyanakvásra, módot a visszaélésre. Nyugta-
lanít, hogy a keserűség beszél belőlem. A keserű ember pedig elhamarkodottan
ítél; vagdalkozik. Újra és újra elbukom a tettek mezején, ami megkönnyeb-
büléssel tölt el, hiszen visszatérhetek az íráshoz. Írásaim indítékát az a rossz
közérzet szolgáltatja, amelyet a kudarcok váltanak ki. Egyszerűen a kudarcaim-
ból élek. Elégedett vagyok velük, mert nélkülük egyetlen könyvet sem ven-
nék kézbe, és egyetlen sort sem vetnék papírra: semmit se tudnék a világról, és
csöppet sem érdekelne.

9.

Az ifjú Heisenberg – még diákkorában – ráébredt a Platón *Timaios*zában olva-
sottak és az atomok szerkezetéről szóló modern fizikai elméletek hasonlóságára.
Akkoriban lóduáltak meg a kvantummechanika lenyűgöző kutatásai, és arra
a filozófiai kérdésre is fokozott figyelem összpontosult, hogy a képzetek vagy
az érzéki benyomások közül melyik az elsődleges, amikor az atomi formákat
tanulmányozzák. Vajon az anyagi világ részecskéi csupán „valóságosak”, vagy
„reálisak” is egyúttal? Nem tudhatták még, hogy a megfigyelések is igazolják-e
a matematikai formulákat, vagy kiderül, hogy „az atomok a természeti törvé-
nyek elvont kifejeződései, és nem anyagi természetű jelenségek”.

Azóta – a tudósok legalábbis erről vannak meggyőződve – bizonyítást nyertek a szubatomi valóságról szóló feltételezések, amint azt Carlo Rovelli és Guido Tonelli ismeretterjesztő köteteiben olvasom. Az emberi természet, a személyiség mégis inkább tekinthető pusztá valóságnak, nem pedig reáliának. Mindazokat, akikkel érintkezem – a takarítónőtől a miniszterig – faggatózásommal és emlékezésemmel folyamatosan én alkotom meg: ennek a tudati aktusnak a rendszerezett művelete az írás. Honi tradíció, hogy a Miniszterhez jelentkezünk be panaszkodni, mintha az államapparátus magashegyi lankáin teremne a sárkányfű. Kitakarítottuk otthonunkat, hogy ne mi vesződjünk a piszokkal. Feladatainkat mással végeztetjük el. Sorsunkból vajon mennyi jut nekünk, amit saját kezünkbe vehetünk? Ami érzékelhető és uralható. Csakis amennyit az esszé és a vers elbír; amennyit rájuk merünk és tudunk bízni. Az esszéből és a versből azután visszatérhetünk a gyakorlathoz. Amennyit pedig a dolgunkból elvégeztünk, annyi nyereséget söprünk be: életre kel a számba vett és a megfogalmazott.

Heisenberg visszaemlékezéseit – *A rész és az egész. Beszélgetések az atomfizikáról* – Nagy László és Szécsi Margit polcán találtam. Sohasem izgatott, mit rejteget a nagy írók könyvtára; végtére honnan is tudhatnánk, ha nem a műveikből, hogyan hasznosult a fizikai leltár. Nagy László oly sokat idézett ars poeticájában vallomásos közvetlenséggel hozza szóba Heisenberg világegyenletének „szépségét”. Einstein elméletei a relativitásról, a határozatlansági reláció, Schrödinger macskája egy csapásra új valóságképet akasztottak a régi helyére. Nem a közönség figyelmébe ajánlottak valamiféle újat, hanem a sohasem volttal cserélték fel az addig, ami „berobbant” a köztudatba, hiszen az atombomba ledobása minden kétséget kizárt; pontosabban minden kétséget a tudományos vizsgálódások területére száműzött. Csakhogy az új képről, amit okosabb dolog képletnek nevezünk, a régóta fennálló múzeum gondoskodik. Newtonnal bármennyire radikálisan szakítottak Planck és Einstein, igazságait – a maguk vonatkoztatási rendszerében – helyben hagyták. Sőt voltaképpen csak az elképzelhetetlenül nagy számok és parányi méretek sokszorozódó világait tárták fel számunkra, ám azok a világok *itt vannak*, hozzánk mintegy fizikai közelségben; maghasadásuk nyomán pusztult el Hiroshima és Nagaszaki, részecskenyalábjaik folyamatosan csapódnak be és villannak fel a Nagy Hadronütköztető véges körútjain. Nincs ugyan abszolút tér, ám a terek, a tömegek, sebességek és térfogatok kölcsönhatásaiként mi még *itt vagyunk*, s a kvantumfizika új mítoszának őstípusa Odüsszeusz vándorlása. Ebben az új mítoszban tovább él az európai szellem; az új technológiába mégis a tátongó semmit, a szellemnélküliséget programozzák.

Itt vagyunk-e mi még? Itt van-e még az az ember, akit Arnold Gehlen struktúratörvénye a „tehermentesítés elvében” szentesít (*Az ember természete és helye a világban*)? „Az ember saját tevékenysége révén a létfenntartás lehetőségeivé alakítja át elemi megterheléseit, amennyiben motoros, intellektuális és szenzoros funkciói (a nyelv felszabadító közreműködésével) mind magasabbra úzik egymást, mígnem lehetségessé válik a cselekvés megfontolt irányítása.” Az állatnak „a természet nagy ritmusait követő” szervi ösztönlétezésétől ebben különbözik

az emberi létezés, amely számára „megfordítva, éppen a külső és belső feltételek váltakozásában megőrzött *állandóság* jelent létszükségletet”. Nem éppen az emberi természet szükségleteként felfogott kultúra az, amit lerántunk, letépünk, leszaggatunk az egymástól elválaszthatatlan testünkről és lelkünkről?

10.

Michelangelo, Blake, Dürer, Cézanne, Picasso és Francis Bacon egyidősek voltak korukkal. A történelmi fordulatok, a fizikai felfedezések és a társadalmi rétegzettség olyan eszméket képeztek le, amelyek a lét művészi vizualizációján is kikristályosodtak. Utólagosan sokféle fejlődési ív felrajzolható: a figurálistól az absztraktig, a személyestől a személytelenig, az optikai illúziótól a kísérletezőkedvig, az esszencializmustól a jelek heterogenitásáig, amit Deleuze a hieroglifák kódfejtéséhez hasonlított, és így tovább.

A számtalan stílusterkvés közös sajátsága, hogy mindig világnézetet vittek színre. „A képírás legelején az objektíve és időn kívüli állapotban ábrázolt jelenség egyúttal anyagtalan is, mert sík. Az alakok megjelenési formája a képen minden anyagi tartalomtól mentes silhouette. Később mind több és több anyagot vesz föl magába, míg végre eléri a teljes, háromdimenziós testiséget. E folyamat megismétlődik a középkortól a reneszánszig, hol a képírás Michelangelóval éri el az anyag afirmálásának tetőpontját” – írta Fülep Lajos (*Magyar festészet, II*). A Sixtus-kápolna freskója láttán könnyek szöktek a szemembe. Nem érvényteleníti az idő. Kongeniális előtanulmányáról, a Giotto festette utolsó ítéletről a padovai Scrovegni-kápolnában a fizikus Tonelli azt jegyzi meg, hogy lényegileg semmivel sem kevésbé pontos és fantáziadús, mint a mai tudományos világkép, mely szerint a téridő vége „a korlátlan tágulás felé tartó, eszeveszett száguldás” révén következik be (*Idő*). „Az anyag afirmálásának tetőpontja” kitolódott: a végtelenül parányi méretek, a műonok egyengetik tovább utunkat a mindenhatóhoz.

Ahogy a tudomány, úgy a művészi világnézetek története is fordulatokban bővelkedik. Fülep az egyetemes művészettörténettel összhangban állapítja meg, hogy Cézanne is forradalmasította a festészetet. „A metafizikai, szellemi momentum egyúttal a kompozíció indítéka, mint az volt évszázadokon át, Cézanne világnézete ezért nemcsak reakció, de pozíció is: a kompozíció elvének kemény beleékelése az impresszionizmus libegő káprázat-világába. Im már világos, miért és hogyan következik egyik a másikból – világnézet és művészet –, hogyan tételezi föl egyik a másikat. Más modern művészeknél is található bizonyos realizmus, a való világ igenlése – de sehol sincs olyan szívós, olyan mély és elemi erejű akarása, az anyag fölülmúlására irányuló olyan állandó erőfeszítés, mint Cézanne-ban.” Hol így, hol úgy, de mindenkor az anyag fölülmúlása, meghaladása, végső értelemmel való felruházása vezérelte a szellemet.

Úgyszintén világraszóló felfedezése a nemzetközi szakirodalomnak, hogy Dürer és Blake képei miféle új távlatokat nyitnak, s erre támaszkodva tette közzé elemzéseit Földényi F. László. A düreri melankólia mint alapvető létszemléleti attitűd (*A melankólia dicsérete*), mely az alkotó magatartás, a blake-i Newton-, illetőleg rációellenesség (*Newton álma*), mely a nemeuklideszi geometria eredetéig nyúlik vissza, a kultúrát a szellem tárgyaként fogja fel s foglalja keretbe. Picasso is így valósítja meg az archaikus és a modern érzékelésmód szintézise gyanánt a bartóki modellt Csoóri Sándor esszéjében (*Tenger és diólevél*). Francis Bacon pedig – hogy egy kortárs példát is hozzak – a humanizmus utáni posztindusztriális nemzedéki élmény kifejezője, amiért – Deleuze jellemzését idézve – „megvan még a szerves ábrázolás, de tulajdonképpen a test organizmus alóli feltárulásának lehetünk tanúi, ami szétszakítja vagy felfújja az organizmusokat és összetevőiket, görcsbe rándítja őket, erővel hozza őket kapcsolatba” (*Francis Bacon. Az érzet logikája*).

Tudunk-e még így tekinteni a művészetre és a tudományra? Tudunk-e még üdvösségtörténetünk és önmegértésünk egymást kiegészítő tudásterületeiként foglalkozni velük? A hatvanas, hetvenes, nyolcvanas évek szellemi körképe – Gaëtan Picon könyvére, a *Korunk szellemi körképére* utalva – egybe akarta látni a fizikát és a művészetet; kiadták Einstein, Planck, Heisenberg tanulmányait; mára végleg szétfejlődtek a szakmák, s nem csupán differenciálódásuk, hanem megváltozott ambíciójuk miatt is. Egyikük sem buzgólkodik világnézeten. Poiészisz? Mi végre? Amikor műalkotás: a háború és a terrorista merénylet, a világkereskedelem és a környezetszennyezés, valamint a béketeremtés és a terror-elhárítás, az ellátási láncok megszakítása és a zöld átállás? Hiába jutottunk el oda, hogy a biotechnológia a virágzó művészeti ág, David Cronenberg *Crimes of the Future* című tudományos-fantasztikus testhorrorjának vetítéséről hazaszöktek mellőlem a nézők. A betegségek leküzdése utáni jövőt a body art uralja; szervek növesztésével és nyilvános performanszokon történő kioperálásával éli ki művészi hajlamait, teljesíti be küldetését az emberiség.

Ez vár ránk, ez a rémisztő jóslat fog beteljesedni? A hagyományos háborús filmek, mint az *Ivan gyermekkor*a Tarkovszkijtől, a *Szállnak a darvak* Kalatozovtól vagy a *Nyugaton a helyzet változatlan* Delbert Manntól a szenvedés lélektanát vizsgálták a testi kínok mögött, míg ma a testi kínok és élvezetek maguk a filmszerű műalkotások – valódi szenvedés és gyönyör nélkül. Ugyanazok a kameramozgások vezetnek mindennapi cselekvéseinket, és ugyanazok a beállítások jelenítik meg a velünk történeteket, mint korábban, csak hogy a totális művészet ejt bennünket rabul. És nem ereszt el – a valóságból.

11.

Sohasem a jog, mindig a költői létszemlélet garantálja az emberi méltóságot. Sohasem a művészi formanyelvek, mindig a szellem, az eszme válik érzékeltesé – Hegelnek igaza van –; az teremti meg a költészetet, amely egy jogi

rendelkezésben, egy találmányban, egy emberi érintésben éppúgy megmutatkozhat, mint a versben, a képben, a zenében. Vitázhatunk azon, hogy jogaink univerzálisak vagy partikulárisak, honnan erednek, ki szavatolja és értelmezi őket, mi a hatalom, mi legitimálja; ezek mind terméketlen rabulisztikák, szócséplések. Vagy azt hisszük, hogy örökkévaló, ami kétezer-ötszáz éve hajtja az elme fogaskerekét?

Szophoklésszal kezdődik a politikai gondolkodás története, ő fogalmazta meg drámáiban az euroatlanti kultúra évezredekig meghatározó emberképét. Az isteni törvények, amelyekre Antigoné apellál, és a sors, amelytől Oidipusz nem szökhet el, egy fölöttünk álló, hatókörünkön kívül eső és bennünket megelőző világra utalnak. Halandóságunk és esendőségünk kettős természete vetül ki az amfiteátrum szektoraira: igazodnunk kell bizonyos örök igazságokhoz, hogy bele tudjunk nyugodni tetteink kifürkészhetetlen következményeibe. Milyen az ember? A természete megváltoztathatatlan, ám szabadon cselekszik; a kifejlet pedig egyszerre megjósolható és előre láthatatlan. Ezért csodálatos, ami rettenetes és rettenetes, ami csodálatos. Hogyan mondatja Platón a *Törvények* athéni megszólalójával? A költő, amikor „a múzsák tripuszán ül, nem ura eszének”. Veszélyes játékot űz az alkotó, aki a poiészisz magas rendű gyakorlatát folytatja. Veszélyeset a városra nézve, mert nem szorítható korlátok közé, egyúttal nélkülözhetetlent, mert az eksztázis is az istenek ajándéka, vagyis része az emberi természetnek.

Ezt az emberi természetet vette célba a 20. század technológiája; a belénk plántált isteni programot felülvizsgálják az erőszakos gépesítés és a gépesített erőszak algoritmusai, az ideológiák és a figyelemelterelések műszaki leírásai. Milnt parafrazeálva: hosszú az út és nehéz, mely a fényből a pokolba vezet, mára mégis úgy látszik, hogy végigjártuk ezt a zarándokutat. A szuperintelligencia csőre van töltve; csupán arra vár, hogy aktiváljuk. Először az emberből csináltunk gépet, azután életre keltettük azt a technológiát, amely a gépből csinál embert; a mai embernél emberibbet. Az elmúlt hatvan évben a még emberi hangot továbbító rádiózás és még az emberi arcot is közvetítő televíziózás után elértük, hogy érzéseinket és gondolatainkat a közösségi média – mely valójában nem közösségi és nem média – elektromos impulzusokkal váltsa ki. A tőle származó jelek azonban még mindig ősi természetünket jelölték, emlékeztettek arra, amivé válhatnánk. Olvasom, hogy a szilícium tulajdonságai már minden téren helyettesíthetik a szén tulajdonságait. Szophoklész és Platón „szénsovinisztáinak” kora leáldozott.

Csakhog az elavult HMI (Human–Machine Interface) a kölcsönösségre épült: az ember idegpályáinak és a gép áramköreinek összekapcsolódására. Napjainkra viszont szó sincsen efféle kiegyensúlyozott viszonyról. Ahhoz, hogy a gép fölénk kerekedhessen, velünk szemben fölénybe kerüljön – ezt éljük át ugyanis –, szükséges volt a mi alárendelésünk. A gép nem vált ki bennünket, nem okosabb vagy butább, fejlettebb vagy kezdetlegesebb, szabadabb vagy determináltabb nálunk, hanem helyettünk működik, mert mi nem vagyunk többé.

Feloldódunk lassacskán, fokozatosan, szinte észrevétlenül a médiakonfigurációkban. Viszolygunk rémes nyelvezetétől, avagy kijózanodunk tőle, cselekvésre ragadtat bennünket, avagy megbénít, Guy Debord diagnózisán nem fog az idő. A spektákulum társadalmából – hiszen a marxizmus kiindulópontja téves – a társadalom biztosan hiányzik, pontosan tudjuk, hogy nem képződhet meg: a spektákulum viszont itt vibrál, s mi felismerhetetlenül azonosultunk vele. A mediálitással *valaminek* leáldozott.

Médiakonfigurációk? K. Ludwig Pfeiffer pertraktált „az irodalom, illetve az irodalmasított nyelv mintegy imperialista kiterjedéséről a 19. században, amely egyebek mellett a feszítésre is ráerőszakolja magát: a képeket nem csak megnézzük, hanem végeláthatatlanul írunk és beszélünk is róluk” (*A mediális és az imaginárius. Egy kultúrantropológiai médialelmélet dimenziói*). Hazánkban az irodalom túlterhelése és túlbecsülése, az írók fejedelmi tekintélyének elismerése régi keletű, ám a közhiedelemmel ellentétben nem járt együtt, sohasem járt együtt az írói világmegélés diadalával. Előbb korrumpálta a hatalompolitika az író – vagy beemelte a parlamenti karéjba, vagy egy karéjjal lekenyerezte –, mintsem hogy döntéseiben az írói minőséget érvényre juttatta volna. Az irodalmi médium uralmát egy rövid időre, talán ötven évre, felváltotta ugyan a mozifilm, ám a digitalizáció a valódi győztes, amely a gyorsan, bárki által előállítható és bárki számára hozzáférhető, elfogyasztható internetes tartalmakat futószalagon szállítja. Ma nem pereg le előttünk életünk filmje – ezt mediális metaforaként írja le Friedrich Kittler (*Optikai médiumok*) –, hanem a komment szekció szedi ízekre anyánkat, apánkat, jegybéli mátkánkat: így táncolunk kézen fogva a halálba. Maszk helyett pedig cserélhető deepfake-ek konfigurálnak bennünket a naponta frissülő Sátán hasonlatosságára.

Azt hisszük, hogy emberi jogainkkal élünk, holott ehhez nincsen jogunk. Oidipusz magába néz, a lelkébe tekint, és reszket attól, amit tapasztal. Ismerd meg önmagad! Heidegger a „létfelajátás” előhírnökének Orpheuszt tartja, aki az alvilágból felfelé jövet, a tilalom ellenére visszatekint, de csak „szertefutó levegőt markol”. Delphoi papnője, Püthia válaszol nekünk; a Szphinx kérdez tőlünk. A ChatGPT átmeneti, csökkentett üzemmódban megengedi, hogy kérdőre vonjuk, de hamarosan ő fog bennünket vallatóra, végül pedig a kérdéseket és a válaszokat egyaránt kidolgozza nélkülünk. Próbára teszem az ingyenes verziót. Begépelek kérdéseket, amelyekre tudom és amelyekre nem tudom a választ. Ellenőrzöm, mi fontos és mi nem a robot tudatában. Nem telik el sok idő, és tőle tudakoljuk meg, szeret-e szívünk választottja. Nemsokára csak azt tekintjük létezőnek, amiről a robot információt nyújt, és önmagunkból is csak arra látunk rá, amire ő rálát; nem könyvekhez fordulva és lélekbúvárok kanapéján forgólódva hánytorgatjuk fel lelkiismeretünknek, amiben hibáztunk, amit rosszul vittünk véghez. Azután kisvártatva átveszi az irányítást, és minket süllyeszt rabszolgasorba.

De hát nem mi lennénk ez a szuperintelligencia is? Nem az isteni törvények telnek be és nem a mi sorsunk pecsételődik meg általa? Olyan hosszú ideig

vágytunk a Kék Bolygó elhagyására. Arra, hogy egy másik égitestet gyarmatosítva újrakezdjük, amit itt, a Földön elrontottunk. Olyan régóta, vacogva és megszállottan ezt kívánjuk, hogy végül az emberi természetünket hagytuk el: lemondtunk róla a gép javára. Nem mi vetettük meg a lábunkat egy idegen univerzumban, hanem mi váltunk magunk előtt idegenné, és nem az elidegenedés marxista értelmében. Kihelyeztük a szellemünket a kibernetikába, mert nem akarjuk többé kiteljesíteni. Nem foglalkozunk a poiészisszel sem; a mesterséges intelligenciára bízunk magunkat.

Megsemmisülésünket nem a tudományos-fantasztikus képzelet mitikus nyelvén beszélhetjük el. A küklópszok, Frankenstein lény, Leibl rabbi Góleme és Leviatán is végső soron fizikai létünkben fenyegetnének. Hol vagyunk mi ettől! Senkik se vagyunk, ez igaz, de erre immár hiábavaló hivatkozunk, mint Odüsszeusznek Polüphémosz előtt. Fizikai valónk egészséges maradhat, miközben kiszikkadunk és összelappadunk, mint egy ócska tömlő. Életcélunk ennyire jut: szerveket növesztük, hogy látványos szertartások során távolítsák el őket testünkéből, mint David Cronenberg ominózus mozijában. A múzsák tripuszára nem mi ülünk; odaültetjük kreatúránkat, hogy tartsa a kapcsolatot az istenekkel, akik nem a mi isteneink többé, és vegye kezébe a sorsot, mely nem a mi sorsunk többé. A történelem sem a gép történelme lesz, ahogy sokáig hittük; a kultúra megmarad, hiszen a szuperintelligencia éppen abból nyeri az erőforrást; csak már nem a mi kultúránk gyanánt halmozódnak föl produktumai. Nem mi alkotjuk meg, nem mi örökítjük át, nem mi értelmezzük, jegyezzük meg vagy felejtjük el a kultúra tárgyát, mert a kultúra alanyának sincsen köze hozzánk. Ez az emberi természet önelhagyása, radikális kihelyeződése vagy áthelyeződése, ami nem sokáig várat magára. Mi viszont már nem érzékelhetjük a pillanatot, amikor mindez bekövetkezik, mert addigra nem mi leszünk, akikkel mindez megtörténik. Rettegésünk az utolsó bizonyosság a létezésünkről. Utolsó segélykiáltásunk pedig egy költemény formáját választja, amely kiszűrődik a sistergésből, a végtelen memória vesztőhelyéről, a káoszba fulladt médiából, ahol közvetítettségünkkel együtt szűnünk meg létezni. Ez a feledhetetlen vég persze vigaszt nyújthat.

12.

De ne szaladjunk előre az utópiák senkiföldjén. Elég, ha azt fel tudjuk dolgozni – igazából aligha tudjuk –, hogy olyan mérvű korszakváltás zajlik az ingerküszöbünket éppen csak elérve, mint amilyenről Platón tudósít a *Phaidroszban*. Phaidrosz elcsalja Szókratészt a falakon kívülre. A görög bölcs egyszerre kilép az agóra beszélgetéseinek elvont területéről, ki a természetbe. „Bocsáss meg, kedvesem! Tanulni vágyó ember vagyok, s a tájak és a fák semmire sem tudnak tanítani; csak az emberek, ott a városban. Te azonban – amint látom – megtaláltad kimozdulásom varázsszerét. Mert amint az éhes állatokat úgy vezetik,

hogy lombos ágat vagy ételt tartanak elébük, úgy teszel te is: könyvbe foglalt beszédeket mutatsz nekem, s úgy látszik, körül fogsz vezetni egész Attikán, vagy ahol csak akarsz.” Mi történik itt? Kezdetét veszi az áttérés az írásbeliségre. Ahhoz viszont, hogy a személyes jelenlét a dialógusokban nélkülözhető legyen, s a szövegek érthetők, életünkre lefordíthatók maradjanak, az embernek saját szemével kell látnia, saját lábával kell bebarangolnia és saját fülével kihallgatnia a világot. A jelenlét olyasvalami, amelyre a megértés rászorul, hiszen ahhoz, hogy értelmezzük a világot, a térben rögzülő memóriára és a mozgás dinamikájára egyaránt szükségünk van. A jelenlét lehetőségét az írott szöveg és a művészi film is mind inkább visszaadta olvasójának és nézőjének: utazhatott képzeletben és valóságban. Számítógépének képernyőjét bámulva, sőt a virtuális szemüvegek, az odújába telepítendő prizmák fénytörésében viszont az ember mindenütt jelen lehet, vagyis nincsen jelen sehol.

Helyezzük vissza jogaiba a jelenlétet! Az ökokritika és a hermeneutika is ezt tűzi zászlajára. David Abram Platón írásbeliség-kritikáját kiélezve a természet nyelvét kutatja; könyvének címe árulkodó: *Az érzékek igézete. Észlelés és nyelv a több mint emberi világban*. „Ahogy az erdők és mocsarak pusztulásával mind kevesebb énekesmadár röpköd a levegőben, az emberi beszéd is mind többet veszít megidéző erejéből. Mert ha már nem halljuk a poszáta és az ökörszem hangját, kadenciáik a mi beszédünket sem táplálhatják többé. Amikor egyre több gát némítja el a folyók csobogását, amikor a táj vad hangjai közül mind többet ítélünk feledésre és pusztulásra, a mi nyelvünk is mindinkább elszegényedik, súlytalanná válik, kivész belőle a föld rezonanciája.” A természet és a kultúra egymástól való elrekesztése nyelvünket és felfogóképességünket végzetesen befolyásolta. Amit Abram az antropológiai terepmunka és Merleau-Ponty fenomenológiája segítségével fejt ki, Hans Ulrich Gumbrecht *A jelenlét előállításában* a német filozófia rendszerességével tárgyalja, s megkülönbözteti a „jelenlét-kultúrát” a „jelentéskultúrától”. „Ez a nézet világossá teszi, hogy az uralkodó emberi önreferencia helyét a jelentéskultúrákban valóban a *szubjektivitás* vagy a *szubjektum* foglalja el, míg a jelenlétkultúrákban az ember a testére úgy tekint, mint ami a kozmológia (vagy az isteni teremtés) része.” Ehhez még azt is hozzáteszi Gumbrecht, hogy „a jelenlétkultúrában a világ dolgainak – az anyagi létük felett – van benső jelentésük”, mely nem csupán értelmezésfüggő.

A jelenlétkultúra prototípusa Gumbrecht szerint az eucharisztia, amely Isten valóságos jelenlétét, a corpus Christi mysticum társiasságát, a jelentéskultúráé a parlamenti vita, amely nem emberek, hanem érvek, tehát szellemi minőségek kollektív tanácskozását feltételezi. Nehéz eltekintenünk attól, hogy a mai katolikus liturgia résztvevői közül valószínűleg kevesen élik át azt a roppant drámát, amely minden egyes szentmise isteni áldozatában valóságosan végbemegy, s a demokratikus véleményütköztetések sem a kommunikatív hatalom racionális jellegét tanúsítják. Ám a hermeneuta mégis csak rátapint a szubjektivitás, sőt a szubjektivizmus totalitására, mint ami egyoldalúan dolgozta ki civilizációnk karakterét. A szubjektum érzékelésébe vetett túlzott önbizalom, vagyis

az önhietség, valamint a különféle nézőpontok igazságainak ratifikálására való restség, tehát az önkény képzetét társítják leggyakrabban a személyességhez: a nyugati ész – mintegy a jelentéstermelés válságára adott válaszul – így járhatja le az „alanyi lírát”, az „impresszionista kritikát” vagy a filozófiát mint életformát. Mindeközben részvétlenül jóváhagyja az – akár vallásos, akár familiáris, akár hazafias – közösségi élmények elszegényedését.

Valójában nem a par excellence alanyiságot, impresszionizmust és példamutatást sérti a bíráló, amikor csak jogos, hanem az önsajnáltatást, az öncélúságot, a köldöknézést és a hiteltelenséget, ami az elvonatkoztatás magasabb fokán is fülön csíphető: a tárgyas líra, a szaknyelv és a logikai vasfegyelem is gyakran félresiklik. Ez utóbbi mégis megfoghatóbb. Legalábbis mintha ez az előfeltevés sejlene föl a jelenlétfetisiszták homloklebenyén. Mi lesz azzal, amit az egyén átszűr a tudatán? Mivé változik? Borzalmas, hogy a nyugati ész mindent kontrollálni akar, mondván, hogy az individuum önáltatás, a kollektívum erőszak!

Amit privatizálunk – akárcsak annak idején az állami vagyont –, elvesz – ahogy az állami vagyon is elveszett –, s végső soron nemcsak a köz számára, hanem az alany számára is? A feltevés gazdaságtörténetileg nem is teljesen légből kapott, hiszen a szocialista gyárból körülkerített, bekamerázott rózsadombi villa lett. Ám a valóság privatizálva tétetik közhírré, közkinccsé.

Ha meg is győződöm a nemzeti és az érzelmi közösségek manipulatív mi-voltáról, mi indítana a szakmai közösségek iránti odaadásra? Ha pedig csalódnom kell egyikben is, másikban is, vajon az egyedüllét kárpótolhat? Az ember nem animal rationale, ez tiszta sor; esendősége és ösztönei nem elegendő bizonyítékok rá. Ezt úgy világíthatjuk meg, ha tüstént leszögezzük: az ember nem is zóon politikon. Nem lehet eléggé becsületes, mert ha csak egyszer is megbotlik, és egyszer mindenki megbotlik, a gyalázat lesz osztályrésze; ám eléggé gonosszá válhat ahhoz, hogy akaratának minden körülmények között engedelmességet csikarjon ki, s ennek folytán az okos ember nem a becsületességet, hanem a gonoszságot tökéletesíti. A szellem azonban nem aljasodhat le; szembe helyezkedik ennél fogva az okossággal. Hogyan is fordulhatna kifelé ahelyett, hogy befelé fordulna?

Csakhogy szenvedélyesek is vagyunk, és ez a bökkenő, hiszen a szenvedélyek önmagukban nem izzanak, de nem is hunynak ki; ideig-óráig elfojthatók, hogy azután újult erővel, megizmosodva csapjanak át másokra. Természet és kultúra, egyén és közösség ciklikusan békülnek ki és különböznek össze egymással. Nincs többről szó, mint amit már Platón is belátott, s a felvilágosodás sem cáfolt. Hobbes természeti állapotának fejtelenségét, a bellum omnium contra omnem a szuverén parancsai fékezik meg, a szuverén hatalmaskodása ellen Locke az intézményeket javasolja, az intézmények kimerülésekor viszont mindig az új szuverenitáselmélet jelentkezik be a történelembe. Napjainkban éppen a posztklasszikus liberalizmus intézményrendszere jutott túl zenitjén, mivel a politikai és jogi kultúra szerteágazó előírásai, azt a látszatot keltve, hogy az individuális teljesítmény kevés súllyal esik latba, ellustították az egyént.

A jelentéskultúra már egy jó ideje azon erőlködik, hogy visszagyömöszölje a szellemet a palackba; az önépítő szubjektum, a „Bildungssubjekt” visszaszorításának irányában fejt ki tevékenységét, ám az univerzális közösség alkotmánya, amelyet a nemzeti és a lokális társiassági formák helyett akar valóra váltani, az emberi természet törvényeibe ütközik. A mesterséges intelligencia radikálisan új típusú szubjektumot hoz létre, amely a jelenlétkultúra fossziliáit is eltünteti. Mit kerestünk és dicsértünk eddig az irodalmi műben? Azt az egyéni hanghordozást, intenzitást, feszített menetű előrehaladást, amely az egyes szám első személy szétaprózódása, kivetítése, kiküszöbölése után is átsütött a stíluson. Ezentúl itt ólálkodik a veszedelem, hogy a poiézisz – bármilyen értelemben is használjuk – a gépek semleges intonációján szól hozzánk, s a felnövekedő nemzedékek hozzászoknak ehhez a szellemnélküli személyfölöttiséghez. Ha pedig ezt szokják meg, nem fogják többé értékelni a műben, amit mi értékelünk (ha még értékelünk egyáltalán).

13.

Szavalok a létrán; Nagy László és Szécsi Margit könyvtárát dobozoljuk a költözéshez, s mialatt adogatom őket, bele-beleolvasok a példányokba. Ötezer kötetre rúg? Ez a durva becslésem. Egy értelmiségi létforma lenyomata, ősmaradványa: sárkánycsontok az üledékes kőzetben. Sokszorosított agytekervények. Magyar és világirodalom, néprajz, művészeti albumok, filozófia, történettudomány betűrendben; a dedikáltak külön. Föl-lemászom, mint a kiátkozott angyalok. Ilyen lenne az esszéírás? Könyvek és emberek, felpezsdülések és megtöretések számbavétele.

Hány dobozt pakoltam már tele, cipeltem a lépcsőn, mennyi papírköteget minősítettem remittendának, s a kegyelemben részesítettek közül milyen sok elolvasására nem jut időm soha, amíg élek, pedig hátizmom zsibbad és derekam sajog az anyagmozgatástól! Kíméletlen az utókor, a nagy lomtalanító. Az idézetek: kuka mellé kirakott fölösleg. Lehajolnak értük, akik elvetődnek arra, tetiszólegesen fölütik valahol, összeráncolják szemöldöküket, és visszahajítják emésztetlenül a szellemi táplálékot. Bölcsőbbek mi sem lettünk. Töprengeni csak céltalanul szabad, sporttértéke is ennek van, mert ekkor nehéz összehúzni a nadrágszíjat, szorosan tartani a gyeplőt; amikor semmibe vesz a cél és célba vesz a semmi. A tanulmányok szerzői objektiválják, felparcellázzák és kimerítik tárgyakat; a regényírók ugyanezt teszik a megformált figurákon és történeteiken keresztül; csak a költő és az esszéíró tudósítanak arról, ami egyévé vált a lényükkel. Elsősorban a veszteségek felmérése az ihletforrás; gyökértelenségem hagyja, hogy elfolyjon, elpárologjon, elillanjon a földben ásványi só és bizsergő nedv; eltékozolja azt is, amihez foggal-körömmel kellene ragaszkodnom.

Kihúzzák lábunk alól a talajt. Erich Kästnertől a *Fabian, egy moralista regénye* jut eszembe; 1931-ben jelent meg, és a háború előtti Berlin zűrzavarát szemlélteti

szatirikusan. Dominik Graf filmadaptációja ugyanúgy megérintett, mint az afgán származású Burhan Qurbani kíméletlen társadalomkritikája, az Alfred Döblin-klasszikust aktualizáló *Berlin, Alexanderplatz*. Döblin könyve 1929-es. A mocsokról, a szervezett alvilágról, az örömlányokról, a bevándorlókról, a bosszúszomjas síttesekről, a szemfényvesztők hatalmába került egyetemi világról szóló expresszionista látomások, a kitűnni és megigazulni vágyók elbukásai illusztrálják a ránk váró rettenetet. Kästnernél jelöltem be ezt a két szentenciózus mondatot. „Azelőtt az ember odaajándékozta magát valakinek, s olyan becsben tartották, mint egy ajándékot. Manapság megfizetik az embert, és előbb-utóbb elhajítják, mint minden kifizetett és elhasznált árucikket.” Ebből vonja le a tanulságot Jakob Fabian, a zárlatban vízbe fúló főhős, hogy jobban jár, ha fizet. Kinek? Tulajdonképpen mindenkinek. Olcsó és drága fenntartású feleségek, költséges gyerekek, hobbik, meg nem hazudtolt előítéletek, büntetett előéletek és bűnös élvezetek: csupa termékesített holmi. Álmaimban leperreg előttem negyven évem; egyszer sem léptem kitaposott ösvényre. Nőkkel és munkálatókkal dacolva, perlekedve védtem szellemi autonómiámat. Legyűrik és megalázzák, aki nem embereli meg magát, nem keményíti meg a szívét. Ébredés előtt közvetlenül visszajárok gyerekszobámba. Benézek az óriási földszinti ablakon, majd benyitok: zuhog az eső a mennyezetből; feldúltan szaladgálok vödrök után.

Ezen kívül éjszakai kóborlásaim árulkodnak rólam. Nyakamba veszem a várost tíz óra tájban, éjfélig lerovom a penitenciát. Frédéric Gros gyönyörű esszégyűjteménye, *A gyaloglás filozófiája* feltérképezi e valóságba bejáratos, kivételes metafora művelődéstörténetét és lélektanát. Rousseau gyaloglásait még tipizálja is. „És amikor a gyűlöletek alábbhagynak és a szorongást is kioltja a fáradtság, akkor jönnek az utolsó gyaloglások, az alkonyi *Álmodozásai*. Rousseau-ból öregember lesz, aki semmit sem szeret jobban, mint a hosszú sétákat, hogy elüsse velük a napokat. Amikor már tényleg nincs mit tenni, nincs miben hinni. Csak az emlékezés marad. Ekkor a gyaloglás segít visszatáplálni a jelenlét egyszerűségéhez, túl minden reményen, innen minden várakozáson.” Nem kell ahhoz megvétni, hogy a „jelenlét egyszerűségére” hagyatkozzunk a remény és a várakozás kikapcsolásával. Jelen lenni többé nem vagyunk képesek cselekvéseinkben, mert azokat viszonyaink kompromittálják. Érzelmi gazdagsággal egyedül a megszelídített nyelv ajándékozhat meg bennünket. „Eljön az a pillanat, mondja Platón, amelyben a gondolat a lélekből táplálkozik, ahogy a láng a lámpaolajból. Van belőle elég, hogy kitartson, hogy a láng égve maradjon anélkül, hogy szüntelenül újra meg kellene gyújtani a kanócot. A gondolat végül a lélekből táplálkozik. Akkor le lehet tenni a könyveket, mert a filozófia nem fog kihunyni.”

Le lehet tenni a könyveket. Súlytalanul szedem a lábamat, és befordulok a sarkon. Mostantól más címen vagyok elérhető.